

FARAGÓ JÓZSEF

Egy nagy vers néprajzi háttere

SINKA ISTVÁN: ANYÁM BALLADÁT TÁNCOL

Sinka István ifjúkori pásztori környezetében egyetlen olyan írástudó sem akadt, aki feljegyezte volna, hogy a sok közt egy „fekete bojtár”, századunk egyik jövődő nagy magyar költője mikor írta legelső versét. Az irodalomtörténet úgy tartja számon, hogy tizennégy-tizenhat éves korában, 1911–1913-ban írhatta, *Tizenkét szilfa alatt* címmel, papír híján a csizmája szárára. Ettől kezdve jó huszonöt éven át költészetében a líra uralkodott, és 1937 áprilisában, negyvenéves korában váratlanul, minden előzmény nélkül jelent meg *Anyám balladát táncol* című első balladája, egész életművének és az egész magyar műballada-költészetnek egyik kimagasló alkotása:

*Egyszer volt szép az anyám tánca,
mikor kendőjét gyepre hányta,
a Korbány vizénél, Pusztapándon,
s bokázó lába pászortúznél,
öles apám öröme
szállt, mint illat a virágon.
De gyönyörű lába víg figurát
eredő táncába ő se vitt,
csak mutatta ringó mozdulattal
halálba járó őseit.
Mert ugyanaz sírt fel a flótán,
hogy meghaltak azok ima nélkül,
nagy szakállal, akasztófán.*

*S bajnaltájon, lengő szélben,
hogy fény nyílt két nyárszemében,
elébe raktak tíz szál gyertyát,
hat másikat meg karikába.
Közöttük anyám ott sugárzott,
s kis csizmája lángot vert át.
Az ősi ritmust pásztorok fütyölték...
Kettő-kettő felállott szélről,
jelezve, hogy a csúfolt ő
szép feje most halálba révül.
S a holtak szemét ahogy lezárták:
ezt a sirató, örök búcsút
a nyárfák alatt már öten járták.*

*Akkor meg, mikor sírt nyitnak,
közéjük lendült hatodiknak
apám is, kinek lépteit
úgy mérte az öt táncoló,
mint ki utolsó fordulattal
az egész műbe értelmet vitt...
Mikor a gyertyák porig égtek,
még anyám eljárta a végét;*

*egy szál virág körül koszorút táncolt...
A jubászok meg már csak nézték,
hogy az égen hold ballag át
s csudálja nagy, fehér szemmel
anyám lábán a balladát.*

1. Ez a ballada egy archaikus népszokásnak, a rituális halottas táncnak a költői látomása, mégpedig egy olyan halott emlékére, aki „nagy szakállal, akasztófán” végezte életét. A tánc végigkíséri a kivégzett utolsó útját. Kezdetben csak az anya táncol: „De gyönyörű lába víg figurát / eredő táncába ő se vitt, / csak mutatta ringó mozdulattal / halálba járó őseit.” E lassú női tánc után, amidőn „a csúfolt ő szép feje halálba révült”, vagyis az ítéletet végrehajtották, az anya elé tűz, köréje hat szál gyertyát gyújtottak, és két-két pásztor állt melléje: „S a holtak szemét ahogy lezárták: / ezt a sirató, örök búcsút / a nyárfák alatt már öten járták.” Amikor megásták a sírt, „közéjük lendült hatodiknak / apám is, kinek lépteit / úgy mérte az öt táncoló, / mint ki utolsó fordulattal / az egész műbe értelmet vitt”. S miután a gyertyák porig égtek, „még anyám eljárta a végét; / egy szál virág körül koszorút táncolt”, mintha rítuszáró lassú női táncával a sírra virágkoszorút helyezett volna.

A ballada e költői képsora után a halottas táncot nem árt egyszerűbb szavakkal is megmagyarázni. Mivel a magyar szakirodalomban meghatározására nem találtam, magam úgy fogalmaznék, hogy a halottas táncot valaha a család, a rokonság, a temetés résztvevői a temetési szertartás záradékaként a sír körül – vagy mellette, vagy a közelében – a temetőben járták el a halott tiszteletére és emlékére. A gyér magyar történeti adatok nagyon keveset árulnak el arról, hogy a jelenvalók közül közelebbről kik táncoltak, milyen táncokat és milyen zenére. Tény, hogy már az ókereszténység századaiban, majd a középkorban a hivatalos egyházi szertartások mellett szívósan éltek eleinte megtűrt, később ismételten, bár nem sok eredménnyel tiltott és kárhoztatott „pogány” táncos szokások: tánc a templomban, az előcsarnokában vagy a templom előtt; a temetőben a sírok körül és között; halottvirrasztóban és a halotti toron.¹ Mivel a halotti torra valaha rögtön a temetés után, a temetőben került sor, a tor és a tánc tilalma összemosódott.

E tilalmakhoz a magyar egyház is korán és ismételten csatlakozott. „Nálunk legelőször az 1092-ben tartott szabolcsi zsinat emlékezik meg a torról [... és] kötelességévé teszi a plébánosoknak: akadályozzák meg, hogy a résztvevők tánkra perdüljenek.”² Az 1279. évi budai zsinat 46. végzése már a kiközösítés terhe alatt intézkedett: „A papság ne tűrje, hogy a nép a temetőkertben vagy magában a templomban tánkra kerekedjék, mert Szent Ágoston szerint is inkább kapáljon vagy szántson valaki ünnepnapon, semmint hogy táncoljon.”³

A néphagyományok nemegyszer több évszázados vagy akár évezredek szívósságának ismeretében azonban természetes, hogy e tilalmaknak aligha volt gyors és általános foganatuk. Orbán Balázs idézi, hogy Maros megyében a közös egyházközséget alkotó Berekeresztúr, Bere, Selye, Kendő, Márkod, Mája és Magyaros által 1602-ben hozott „határozmányban törvénné tétetett az is, hogy az egyházi szónoklat alatt senki égetett bort, más italokat és eledeleket ne áruljon, zene ne legyen, hanem csak istentisztelet után – mi arra mutat, hogy a messziről jövő hívek itt templomozás után étkezni, mulatozni szoktak”.⁴ A kereszténység felvétele után ugyanis századokon át nem mindenik falunak volt saját, csak többnek közös temploma, a környező falvak vasárnapi templomi találkozásainak tehát olyan gazdasági-társadalmi szerepük is volt, mint később a vásárnapoknak: az árucserén kívül evéssel-ivással, a fiatalok ismerkedésével és szórakozásával, zenével és táncjal járt.

Időrendben tovább haladva, az 1689-ben írt *Ungarischer oder Dacianischer Simplificissimus* című, magyar tárgyú német pikareszk *Mit látott Simplificissimus a vidéken s a városokban magyar temetéseken* című fejezetében olvashatjuk a következő fontos adatokat: „Ezután urammal egy földesúr temetésére mentem. Azon befejezésül táncoltak, de egészen szomorú és sírással elegyes, félig víg táncot, amelyben néhány siratóasszony énekelt és sírt.” Folytatólag a „háromszáz özvegyasszony tánca” következett. „Ennek a hallása valami sajátságosnak tetszett előttem; hozzá a tánc alatt énekeltek és sírtak is. Érdekes volt látni és hallani, s nekem pogány jellegűnek tűnt fel.” Alább pedig: „Különböleg egyik magyar városban is láttam temetés alkalmával egy sajátságos táncot. Egy legény lefeküdt a szoba közepére, kezeit és lábait szétterjesztette. Az arca zsebkendővel volt letakarva. Így feküdt ottan, s egyáltalán nem mozdult. Erre meghagyták a zenészek, hogy dudáján

a holtak táncát játssza. Mihelyt az belekezdett, néhány férfi és nőszemély a fekvő fickót énekelve és sírva körüljárta. Összetették mellén a kezeit, s lábait egybekötötték. Majd hasra fektették, majd meghanyatt, és mindenféle játékot űztek vele. Végül egyenként felállították, és táncoltak vele. Fertelmes volt őt nézni, mivel a fickó legkisebbet sem mozdult, hanem, ahogy tagjait állították, úgy maradt rögtön megmerevedve. (...) Azonban értesültem róla, hogy az Isten bizonyos alkalommal egy ilyen játékoszt megbüntetett, tudniillik az, aki a holtat akarta mutatni, valósággal halva maradt ottan.”⁵

Valószínűleg temetési szertartás céljaira szolgált Czinka Panna csak címében fennmaradt, 18. század eleji „halottas táncnótája” is.⁶

A régebbi múltból közelebb jöve, Kálmány Lajos 1878-ban közölte az alábbi Arad megyei szokást a temetéshez és a temetőhöz kapcsolódó táncról: „A pécskaiak, ha még ki nem házasított- (meg nem feleségesedett- vagy férjhez nem mentet) temetnek, rendesen meglakják a lakodalmát: amint a halottas háztól elindulnak, megszólal a zene, s a temetés után a temető kapujában Rákóczi *áriája* mellett ugrálnak egy sort a legények, zeneszóval mennek a most már lakodalmassá vált házhoz, hol esznek-isznak s táncolnak.”⁷ Történetesen szintén a magyarpécskai szokás változatáról tudósított 1896-ban Szomorú Zoltán is: „A temetőbe a banda nem megy be. A temetőn belül a siralom, kívül az élet lakik, s bizony megesis, hogy a legények s leányok kinn maradnak, s míg a holtat elföldelik, táncra is kerekednek.”⁸ Újabb másfél évtized múlva, 1912-ben Kálmány a temetői halottas tánc régebbi, eredetibb magyarpécskai formájáról adott hírt: „A múlt század hatvanas éveiben még a sírnál táncoltak a temetés szertartása után a fiatalok. Travnyik szerzetes káplán kelt ki legelőször e szokás ellen a szószékről, s annyi foganatja lett, hogy azután a temetőkapunál táncoltak belől. 1875 szeptember havában Halkóczi Márton káplán társam ostromozta ugyancsak a szószékről e szokást: de ígynem sokra ment. Megvárták, míg a pap eltávozik, s mégiscsak [a kapun] belől táncoltak. Szép szóval lehetett aztán rábírní őket, hogy a temetőn kívül táncoljanak. Otthon azután (...) ellakták a [fiatal halott] lakodalmát.”⁹

Vajon az egyházi tilalmak ellenére maradt-e a néphagyományban a sír körüli táncnak valamelyes maradványa vagy emléke?

Kétségtelenül a halottas táncból egyszerűsödött az aranyosszéki Várfalván az a szokás – talán szintén tilalom hatására? –, amelyről a múlt század végén Jankó János tudósított: „Ha fiatal lány vagy legény hal meg, hat leány és hat legény muzsikaszó mellett kiviszik a temetőbe, itt a földbe eresztik, s mikor ráhúzták a földet, a kapákat keresztbe teszik, s ekkor a legények és leányok muzsikaszó mellett háromszor körüljárják a sírt némán, szótlánul.”¹⁰

Ennek a szokásnak még egyszerűbb változataként „Egyes helyeken az egész temetési gyülekezet, máshol csak a hozzátartozók körüljárják a sírt. Nyíregyháza környékén pl. a bokortanyák népe háromszor járja körül jobbról balra. Akkor kezdik, mikor a sírgödör már eltűnt, attól a felétől indulnak ki, ahol a láb van.. Mikor a fejéhez érnek, egy marék földet vetnek a sírra. (...) Körüljárásukat imával fejezik be, vannak helyek, ahol a körüljárás alatt imádkoznak.”¹¹

Talán nem tévedek, ha úgy vélem, hogy a néhai temetői halottas táncnak, tornak, vigasságnak egészen elhalványult maradványaként vagy emlékeként, akár idős, akár fiatal halott temetésén, a sírnál a hozzátartozók búcsúzóul gyakran elhúzzatják az elhunyt kedves nőtáját.

A fönnebb idézett magyarpécskai adatok jelzik, hogy jó hat évszázaddal a budai zsinat után, valamikor a múlt század folyamán a halottas tánc folytonos egyházi nyomásra a temetőből, majd a temető kapujából végül is a temetést követő otthoni halotti torba szorult. Vajon ez az „új” szokás mikor kezdődhetett, hiszen *Simplicissimus*, miként fönnebb idéztem, már a 18. század végén azt írta, hogy „egy legény lefeküdt a szoba közepére”, a halottas táncos játék tehát nem a temetőben, hanem a házban folyt. Azóta egyetlen 20. századi adatunk van arról, hogy a halottas tánc a toron is megtartotta rituális jellegét: „Lajtha László – szóbeli közlése szerint – 1929-ben vagy 30-ban, a nagykunági Karcagon, néhai Györffy István társaságában részt vett egy halotti toron, s ott, a toros lakomát megelőzően, az alábbi táncos szertartásnak volt a tanúja: Egy férfi, aki az elhunytat személyesítette meg, lefeküdt a szoba földjére, s a torban jelen lévő idősebb férfiak, báránnybőr sipkájuk mellett égő gyertyával, a lassú csárdáshoz hasonló csúsztatott lépésekkel egymás mögött haladva lassan körül táncolták a földön fekvőt.”¹²

E híradás óta sok helyütt napjainkig kizárólag „a halott lakodalmán” táncolnak, vagyis amidőn a fiatalon elhunyt legénynek vagy leánynak jelképes lakodalmat rendeznek,¹³ de már nem rituális és nem is szilaj férfitáncot, hanem az alkalomhoz illően csendes páros táncot. Mi több, az ősrégi halottas tánc végső soron tréfás halottas játékká profanizálódott: fonóban, lakodalmakban, farsangi

multságokon és más vidám társas összejöveteleken a jelenlévők a halált, a temetést utánzó-parodizáló táncos játékokkal szórakoztatják egymást. Ennek a profanizálódásnak is nagy múltja lehet, hiszen Simplicissimus a magát halottnak tettető legény „fertelmes” szerepjátszásához hozzáfűzte: „S ilyen undorító játékot mennyekzőkön is láttam mintegy frissítőül és farsangi bohóságul űzni.”¹⁴

A temetési paródiák térhódítása nyomán maga a „halottas tánc” kifejezés is mintha kezdene eltűnni szókincsünkéből: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (1970) és a *Magyar értelmező kéziszótár* (1972) már nem tartalmazza, a *Magyar Néprajzi Lexikon* (1979) címszava pedig, Pesovár Ernő tollából, meg sem említi eredeti temetői változatát, csak a fonóbeli halottas játékokat. Mindössze az *Új Magyar Tájszótár* (1988) őrzi, bár nem eredeti és merőben helytelen, de legalább a fonójátéknál komolyabb jelentését: „Az ifjú halott tiszteletére rendezett multság.”

2. Valószínűleg csak hozzáértő szakember figyelhet fel Sinka balladájának ama sorára, amely szerint – a kivégzett ösökről szólva – „meghaltak azok ima nélkül”. Ez a sor arra utal, hogy a katolikus egyház az öngyilkosoktól és a kivégzettektől megtagadta a temetésen az egyházi szolgáltatást: csak pap nélkül, ima nélkül és harangszó nélkül lehetett őket eltemetni, félig-meddig titokban, a temetőn kívül vagy a temető árkában. Egy ilyen „temetés” még előfordul Sinka *Fábián Pista* című, a híres nagyszalontai betyárról szóló balladájában: „Beszélt Pista, de elnémult, / várta őt az árok, / s fölibe sok falevél hullt. / Most meg hol az álmat / alusza, az a jeltelen / sír mégis jó bűzát terem.” Vagyis a kivégzett betyárt a temető árkába „temették”, és sírhant helyett a sok ráhulló falevél takarta; így maradt jeltelen a sírja. (Emlékezetre méltó, hogy Kádár Kata székely népballadájában az öngyilkos hősnőt a kiközösítés egy másik – költői – változataként az oltár háta mögé temették.)

Népköltészetünkben mostanáig egyetlen olyan trunki, vagyis moldvai csángómagyar balladát ismerünk, amely egy öngyilkos legény egyházi szertartás nélküli temetésére utal. 1956-ban gyűjtötte Kallós Zoltán a tizenkilenc éves Kósa Máristól. Minden bizonnyal töredékes, és talán a versszakai is összekeveredtek:

*Ződ fájának elsző péntekje
Jő vasárnap vendégszégemre.*

*Vendégszégem papat kívánja,
De a megye azt nem ajállja.*

*Édeszanyám már megbocsásson,
Hogy így történt sz ez én halálom.*

*Édeszapám, nyisz' ki kapudat,
Eresz' ki e Lajasz fiadat.*

*Néd legénnek néd pirosz ruhát,
Néd liánnak néd szing pántyikát.*

*Nem szoll harang, meg van némulva,
Szoll hegedű mend e négy húrja.*

Szabó T. Attila magyarázata szerint „A balladai homályú és szaggatottságú énekből egy öngyilkos legény én-előadásban megfogalmazott, töredékes története rajzolódik elénk. A második versszakban szereplő *megye* szó itt nem a köznyelvi *vármegye*, hanem a csángó nyelvjárási 1. (római katolikus) *egyházközség*, 2. *egyházi gondnok* jelentéssel értelmezendő. E sor arra utal, hogy a római katolikus egyház az öngyilkostól megtagadja az egyházi temetést.”¹⁵

További versszakait magam taglálva, az első mai formájában bizonyára romlott szövegű, és eredetileg a „vendégség”, vagyis a temetés meg a halotti tor napját adta hírül. A harmadik gyakori balladás formula: a halott legény bocsánatot kér édesanyjától öngyilkosságáért. A negyedik versszakban – mint szintén elég gyakran a székely és csángó balladákban – a fiatal halott főleg az édesanyjától szokta kérni a kapu kinyitását, hogy holttestét a házba bevihessék; itt azért, hogy a

kapun ki a temetőbe vihessék. Az ötödik versszak a fiatal halott torára, jelképes lakodalmára utal, ugyanis ilyenkor a koporsót mindenütt ünnepi ruhába öltözött fiatal legények és leányok szokták a temetőig vinni vagy kísérni; ezúttal a legényeket a mellükre tűzött piros kendő („ruha”), a leányokat négy sing pántlika ékesíti. Végül az utolsó versszakban az egyháztól megtagadott harangszó helyett hegedűszó búcsúztatja a fiatal halottat.

3. Rövidre fogva ez az a néhány adat, amely Sinka balladájának mint a magyar műköltészetben a halottas táncot megörökítő egyetlen versnek háttérmagyarázatául szolgálhat, és talán hozzásegít jobb megértéséhez, szépségének, jelentőségének megismeréséhez.

A ballada ugyanis a költészet nyelvén vagy költészeté oldva minden lényegest jelez, amit tudományunk a halottas táncról és az egyházból kitagadottak temetéséről jelenleg fel bír mutatni. Az „ima nélkül”-i szinte észrevétlen utalásból kitűnik, hogy a halottbúcsúztatás ezúttal az egyházi és világi törvények ellenére történik: az anya, az apa meg a pásztorok táncukkal jelképesen végigkísérik a kivégzettek útját a sírukra helyezett koszorúig; a harangszó helyett hangszerként „a flóta sírt”, a tánchoz pedig „az ősi ritmust a pásztorok fütyölték”. A tíz szál gyertya és karikában a másik hat szál az egyházi szertartás fényét pótolta, az égen átbballagó hold pedig elárulja, hogy a halottbúcsúztatás éjszaka történt; talán azért, hogy a hatóságok előtt titok maradjon?

Láthatott-e Sinka István a 20. századi Biharban temetői halottas táncot? Vagy könyvekből olvasott volna felőle és a kitagadottak temetéséről? A válasz mindkét kérdésre inkább tagadó lehet, mint állító, illetőleg korántsem elegendő, mert a költői alkotás olyan titkait rejti, amelyeket nem könnyű megmagyarázni. A pásztori sorból indult, magasra tört Sinka származásánál és küldetésénél fogva ösztönösen és tudatosan a népi kultúra történelmileg és lelkileg is mélyen rejtőzködő rétegeit, emlékeit, töredékeit szintetizálta életművében, hiszen – Tornai Józseffel szólva – „pásztornemzedékek gyűjtötték föl vérében, idegrendszerében azt az élet-, sors- és halálszemléletet, ami költészetének képlete, ami elemi erejű lírává teszi verseit”.¹⁶

Egyetlen halvány életrajzi adat jelzi, hogy Sinka kilencéves korában Ács Lajis temetésén látott halottas táncot. A közkedvelt dalos-furulyás Ács Laji Sinka édesapjának legkedvesebb bojtárja volt; tizenkilenc éves korában ragadta el a tudóvész. Temetését Sinka – gyermekkori emléke alapján – 1935-ben, a *Pásztorénekek*ben örökítette meg:

*Ács Lajit aztán koporsóba tettük,
és fájt nagyon,
hogy elvesztettük a kunyhónk daloló víg fiát.
Este apám nagy tüzet rakott.
S öt határról
összejött tizenegy pásztor,
három juhászné meg a hold.
És furcsa éji szertartás volt:
kettő dalolt,
kettő a halott dolgait számba vette,
egy a kendőjét lángra vetette,
s a többi bortalan csendes ünnepet ült.
Apám is ült magába ejtve,
s én a vállain át láttam
a tizenegy nehéz juhászt
s a három juhásznét a gyászban
a halott bojtárért összebújva.*¹⁷

Itt nincs ugyan szó halottas táncról, de Sinka édesanyja elmesélte unokájának, a költő Zoltán fiának – aki ezt a rendkívüli adatot szíves volt velem közölni –, hogy a temetésen Ács Lajit lassú táncal búcsúztatta. Ez a búcsúztatás nyilvánvalóan nem saját leleménye, hanem valamilyen hagyomány volt, tehát igazolja, hogy valaha Biharban is élt a halottas tánc szokása. A gyermekkori emlék hozzájárulhatott a ballada születéséhez és ahhoz a szereposztáshoz, hogy a két főszereplő a költő édesanyja és édesapja lett.

A ballada azonban, Ács Lajis temetésétől távolodva, több, mint költői emléke és foglalatja egy pogány-magyar halotti rituálénak. Nem véletlen és nem következtelenség, hogy Sinka a „halálba

járó ősoket” többes számban emlegeti, a halottas tánc ugyanis ezúttal nem *egy* személy búcsúztatására szolgál, miként a néphagyományban évszázadokon át szokásban volt, hanem valamennyi lázadó ős tiszteletére, akiket a mindenkori uralkodó rendszer halállal büntetett. Ezzel az általánosítással Sinka a magyar halottas táncnak történelmi-társadalmi hátteret, távlatot, szerepet adott, és fejfáknál meg sírköveknél maradandóbb költői emlékművet állított mindazoknak a „csúfolt ősöknek”, akiknek a maguk idején sem egy harangkondulás, sem egy ima, sem a temetőben egy talpalatnyi sírhely nem jutott.

¹Bővebben Balogh József: *Az ünneprontók. Szélgjegyzetek Arany balladájához*. Budapesti Szemle, 1924. 567. sz. 71–80.; *Az ünneprontók*. Ethn. XXXVI (1925). 62–63.; *Ünnep és ünneprontás*. Uo. XXVII (1926) 113–121.

²Schram Ferenc: *Temetkezési szokásaink*. (Bp. 1957.) 16.

³Pesovár Ferenc: *A magyar tánc történet évszázadai*. Szöveggyűjtemény. 2. kiad. Bp. é. n. 21. (Néptáncpedagógusok Kiskönyvtára)

⁴Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. IV. Pest, 1870. 75.

⁵Idézi Réthei Prikkel Marián: *A magyarság táncai*. Bp. 1924. 94–95. (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára I.)

⁶Réthei Prikkel Marián: i. m. 94.

⁷Kálmány Lajos: *Koszorúk az Alföld vad virágaiból*. II. Arad 1878. 225–226. – Mindenik szerző, aki ezt az adatot idézi, hibásan a gyűjtemény I. kötetére hivatkozik.

⁸Gárdonyi Géza: *A halottas tánc*. Ethn. XVII (1906). 252.

⁹Kálmány Lajos: *Halottas tánc*. Uo. XXIII (1912). 293.

¹⁰Jankó János: *Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe*. Néprajzi tanulmány. Bp. 1893. 218.

¹¹Schram Ferenc: i. m. 14.

¹²Morvay Péter: *A templomkertben, temetőben és balotti toron táncolás*. Ethn. LXII (1951). 78.

¹³Bővebben Szendrey Ákos: *A halott lakodalmá*. Uo. LII (1941). 44–53.

¹⁴Réthei Prikkel Marián: i. m. 95. Bővebben Ujváry Zoltán: *A temetés paródiája*. Temetés és halál a népi játékokban. Debrecen 1978.

¹⁵*Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák*. Kallós Zoltán gyűjtése Szabó T. Attila gondozásában. Bukarest, 1970. 530. és 644.

¹⁶Sinka István: *Lovasok opál mezőjén*. Válogatott versek. A kötetet válogatta és szerkesztette Medvigy Endre és Tornai József. Az előszót Tornai József, a jegyzeteket Medvigy Endre írta. Bp. 1987. 15.

¹⁷Sinka István: *Pásztorének*. Tornalja, 1935. 17–18.